

*С. Биконя, канд. екон. наук,
Інститут економічного прогнозування НАН України*

РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ КОНКУРЕНЦІЇ

Постановка проблеми. Банківська система виконує важливі макроекономічні функції, які пов'язані з діяльністю у фінансовому секторі і забезпеченням безперебійного функціонування системи розрахунків в народному господарстві. Виконання банками своїх функцій в значній мірі залежить від характеру економічної системи. Якщо вона здатна відтворювати і підтримувати конкуренцію серед суб'єктів ринку, то відбувається підйом господарської активності у всіх секторах економіки. Безумовно, конкуренція необхідна і банківському ринку, від якого залежать всі інші сегменти ринку країни. У свою чергу відкритість економіки й глобалізація висувають перед кожною країною проблему глобальної конкуренції. Новітні тенденції у міжнародній економіці створили умови для докорінної зміни процесу інтеграції банківського капіталу, зумовили виникнення нових форм монополістичних зв'язків, визначили розміщення сил між банками як всередині країни, так і за її межами. Безумовно, успіх в конкурентній боротьбі на зовнішніх ринках визначається вмінням конкурувати на внутрішніх. Становлення ринкових, передусім конкурентних засад, відбувається у вітчизняній банківській системі. Банки повинні володіти достатньою гнучкістю, щоб оперативно реагувати на зміни, що відбуваються на ринку і в конкуренції. Вони повинні безперервно відстежувати ефективність цієї системи з метою досягнення цілей, кращих практичних результатів. Стабільність і рівновага на банківському ринку безпосередньо залежить від стану конкуренції. З огляду на вищенаведене, розраховувати на успіх у ринкових перетвореннях можна лише за умов забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товарів та послуг, зокрема банківських.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку банківської системи в контексті посилення конкуренції на ринку банківських послуг, управління банками в умовах конкурентної боротьби в наукових дослідженнях розроблена недостатньо. Такі науковці і практики, як В. Міщенко, О. Кіреєв, Ю. Заруба, Н. Слав'янська, З. Васильченко, І. Волощук, С. Тігіпко, О. Падалко в своїх публікаціях висвітлюють сутність банківської конкуренції, оцінку і стратегічні підходи до конкурентоспроможності банків, вплив внутрішніх і зовнішніх факторів на банківську діяльність [1-9].

Формулювання цілей статті. Для розвитку банківського сектора забезпечення конкурентоспроможності банків має велике значення. В цьому переконує світовий досвід. Будь-яка банківська установа і банківський сектор кожної країни в своїй діяльності мають враховувати конкуренцію. Стратегія

конкуренції повинна забезпечувати міцний фундамент результативності роботи банку. Виходячи з цього, сьогодні існує об'єктивна потреба в поглибленні наукових досліджень конкуренції на ринку банківських послуг і конкурентоспроможності банківського сектора України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні особливої ваги набуває питання ефективного використання банками покладених на них функцій. Успішне їх виконання можливе тільки в умовах розвитку міжбанківської конкуренції. Як стверджують фахівці, в Україні проявом банківської конкуренції слід вважати динаміку цінової та кількісної характеристик банківської активності у сфері кредитування, яке нині забезпечує переважну частину доходів українських банків. Дослідження дає підстави говорити про загострення боротьби банків за клієнта та розвиток міжбанківських кредитних відносин в Україні [4]. Система індикаторів конкурентоспроможності банку, яка включає три групи відносин – ринкові, операційні та фінансові, на думку О. Кіреєва та Ю. Заруби, може бути доповнена або змінена в залежності від інтенсивності конкурентних відносин на ринку. Тобто мова йде про становлення і поширення конкуренції серед українських банків, що об'єктивно звужує дослідження як методології цього явища, так і призводить до суперечливих підходів у прикладному аналізі та управлінні конкурентним статусом юридичних суб'єктів ринку банківських послуг.

Одночасно загальні тенденції розвитку банківської конкуренції на національних ринках набувають певних особливостей. Прикладному дослідженню має передувати визначення основних факторів, що зумовлюють форми конкуренції, їх інтенсивність та напрями трансформації. Конкуренція та її характер у будь-якій сфері діяльності визначається множиною факторів, які, за визначенням М. Портера, формують “сили конкуренції”. Запропонована ним концепція “п'яти сил конкуренції” стала класичною в аналізі конкурентного середовища. До цих рушійних сил належать такі: суперництво між наявними конкурентами; вплив конкурентів та їх здатність торгуватися; вплив постачальників та їх здатність торгуватися; загроза появи нових конкурентів; загроза з боку товарів-субститутів. Зазначимо, що кожна з п'яти вищезгаданих сил змінюється в залежності від окремої галузі. Головною умовою практичного застосування цієї концепції є наявність конкурентного середовища, відносини в якому формуються під впливом об'єктивних ринкових чинників. Отже, цю концепцію можна вважати методологічною основою аналізу банківської конкуренції.

Серед запропонованих М. Портером “п'яти сил конкуренції” слід виділити основну конкурентну силу – суперництво між наявними конкурентами на банківському ринку. Конкурентоспроможність будь-якого банку характеризується, перш за все, наявністю стратегії створення конкурентних переваг на окремих ринкових сегментах з відповідним набором інструментів і способів їх реалізації. По-друге, здатністю банку діяти на ринку на рівні з іншими конкуруючими суб'єктами. По-третє, вмінням банку зробити розрахунки і запровадити свої позиції на ринку за кількісними і якісними показниками. По-четверте, наявністю достатнього

потенціалу банку для реалізації його конкурентних переваг на ринку. По-п'яте, наявністю у банку характеристик щодо привабливості клієнтам. По-шосте, можливістю використання в банківській стратегії нелінійного управління банком. По-сьоме, здатністю банку швидко подолати негативні і форс-мажорні ситуації, які можуть призвести до значних фінансових втрат.

Виклад основного матеріалу. Конкурентна стратегія банків має спиратися на різні напрямки, які не виключають, а часто перекривають один одного, а саме: створення значно ширшої пропозиції різноманітних банківських продуктів, ніж попит клієнтів; можливість якнайшвидше задовольняти потреби більшості клієнтів, певних їх груп; забезпечення мобільності роботи з клієнтами незалежно від місця розташування, кількості, приналежності до груп, масштабів діяльності тощо. Ретельна розробка традиційних та інноваційних видів діяльності, які мають забезпечити успішне позиціонування банку на конкурентному ринку.

З практики роботи можна навести чимало прикладів вмілого позиціонування на ринку банківських послуг і зарубіжних, і вітчизняних банків. Але найчастіше вирішальне значення для досягнення успіху в конкурентній боротьбі має організація маркетингу, процес обслуговування, матеріально-технічна база, кадрове забезпечення, післяпродажне обслуговування клієнтів тощо.

Постійна мінливість ринкової кон'юнктури обумовлює необхідність постійного маневрування на ринку банківських послуг, коригування напрямів конкурентного розвитку банку з метою обмеження в його бізнес-портфелі сфер діяльності, що занепадають, та досягнення найкращих фінансових результатів.

Слід зазначити, що суперництво між конкурентами у банківській системі має безпосереднє відношення до конкурентної сили постачальників і покупців, дії яких досить часто спрямовуються на одних і тих же клієнтів банку. Ще одне зауваження, на яке потрібно звертати увагу, це те, що аналіз банківської конкуренції неможливо і недоцільно здійснювати окремо з діючими конкурентами, постачальниками та покупцями. Конкурентні взаємовідносини між банками проявляються не тільки на міжбанківському ринку ресурсів, а в першу чергу через систему пріоритетів їх клієнтів, які надають перевагу в обслуговуванні тому чи іншому банку.

На думку деяких фахівців, вичерпана характеристика суперництва між банками має визначатися кількісними та якісними параметрами [6].

По-перше, кількістю конкурентів на ринку. Їх постійне збільшення свідчить про привабливість ринку і, як наслідок, про підвищення інтенсивності конкуренції на ньому.

По-друге, співвідношенням сил конкурентів. Інтенсивність конкуренції буде визначатися складом і силою суперників, їх можливостями впливати на конкурентну боротьбу.

По-третє, розширенням і поглибленням ринку, яке дає можливість суб'єктам конкуренції постійно отримувати зростаючі прибутки, не обмежуючи протягом певного часу інтереси суперників.

По-четверте, можливістю диференціації послуг, яка здійснюється в результаті надання їм характеристик, що відрізняються від аналогічних продуктів та послуг інших банків. Диференціація послуг виникає внаслідок зниження чутливості споживача до ціни, високих вхідних бар'єрів на ринок завдяки лояльності споживачів, удосконалення реклами, сервісу, можливості забезпечення довготривалих конкурентних переваг, формування позитивного іміджу банку-новатора або переваг при наданні послуг клієнтам.

По-п'яте, наявністю і доступністю ринкової інформації для конкурентів, в результаті чого за однакових умов інтенсивніше розгортається суперництво між ними. На ринку банківських послуг України інформація зараз є настільки важливим, настільки і важкодоступним економічним ресурсом. За визначенням фахівців, це один із найсуттєвіших факторів, що послаблює банківську конкуренцію в країні [6]. Сьогодні більш доступною стає інформація про умови депозитних послуг, інвестиційне посередництво, впровадження платіжних карток, агентське обслуговування. Темпи розвитку ринкових процесів дозволяють прогнозувати доступність банківської інформації у найближчі роки.

По-шосте, якісним фактором є стратегічна значущість ринкового середовища. Інтенсивність і жорсткість конкуренції залежить від стратегічних інтересів суперників. Серед найважливіших інтересів сьогодні можна назвати депозитні та кредитні послуги, участь у програмах фінансування найбільш прибуткових та інноваційних проектів, взаємодія з державою для реалізації стратегічних цілей, широке використання різноманітних платіжних засобів, іпотечного кредитування тощо. Специфіка роботи сучасного комерційного банку полягає в тому, що він здійснює диференціацію банківських послуг, змінюючи позиції банку на ринку за рахунок мінімізації витрат, зосереджується на певному ринковому сегменті. На думку окремих фахівців, в історичному аспекті лідерство в процесі мінімізації витрат на сучасному етапі має дещо обмежений характер [4]. Стратегічно важливішим є збільшення доходів, ніж зниження витрат, оскільки зростання доходів передбачає нарощування обсягів операцій, розширення взаємовідносин з клієнтами. Слід трансформувати стратегію мінімізації витрат у стратегію ефективного управління витратами, зменшення вартості. Загострення конкуренції на вітчизняному банківському ринку змушує українські банки зміщувати стратегічні акценти з високодохідних операцій на стабільно прибуткові, що надає можливість зберегти необхідний рівень конкурентоспроможності в банківському середовищі. Як справедливо вважає Н.Г. Слав'янська, "стратегічні можливості визначаються фінансовими обмеженнями" [7].

По-сьоме, встановлення високих вхідних бар'єрів на ринок є важливим стратегічним напрямом, який зміцнює позиції банку при застосуванні диференціації банківських послуг, оскільки однотипні послуги не сприймаються клієнтами як субститути. Однак, при реалізації даної стратегії необхідно враховувати відсутність у банківському бізнесі патентного захисту інновацій, що призводить до їх швидкого відтворення іншими конкурентами.

По-восьме, вихідні бар'єри мають не лише економічний, а й соціально-психологічний та політичний характер. Незалежно від природи цих перешкод, чим складнішим є вихід з ринку, тим інтенсивнішою буде конкуренція на ньому. Бар'єри для виходу можуть бути такі: втрата великої частки фінансів, фондів внаслідок ліквідації певних видів діяльності; небажання втрачати позитивний імідж; заборона держави; протидія профспілок, громадських об'єднань; протести контрагентів тощо.

По-дев'яте, доцільно розглядати конкуренцію як процес пошуку і запровадження нововведень. Стратегічні інновації часто не зовсім можливі. Їх пошук вимагає творчих, оригінальних підходів та далекоглядності. Нові конкуренти можуть забезпечити успіх, відкриваючи для себе унікальні позиції, які раніше були не помічені існуючими банками, або пізніше втрачені через копіювання успішніших банків та розпорошення зусиль. Як правило, нові продукти з'являються завдяки змінам. В першу чергу через недосконалість організації ринків і появу монополій.

По-десяте, найважливішим інституційним чинником впливу на конкурентне середовище діяльності банків в умовах різноманітних моделей конкуренції має держава та її конкурентна політика. Пожвавлення конкуренції в банківському секторі, на думку С.Л. Тігіпка, насамперед, має зумовити опрацювання селекційного механізму. Тобто банки, відібрані внаслідок жорсткої конкуренції, ефективніше використовуватимуть капітал, швидше адаптуватимуться до ринкових нововведень, матимуть гнучку й стратегічно виважену політику, якісний менеджмент та ефективні інформаційні системи. До того ж, відбудеться розширення асортименту банківських послуг. І, нарешті, можна очікувати здешевлення банківських продуктів [8].

Одним із шляхів посилення конкуренції буде відкриття українського банківського ринку для філій іноземних банків. Оскільки прихід іноземних банків матиме неоднозначний вплив, це вимагає окремих дискусій і досліджень.

Діагностика якісного і кількісного стану конкурентного середовища передбачає аналіз наведених факторів і є найважливішою передумовою системного бачення конкурентного середовища банківської системи.

Висновки. Банківська система України як ключова складова частина економічної системи сьогодні обирає шлях свого розвитку. Важливо, щоб стратегія банківської системи сприяла реалізації стратегічних планів кожного суб'єкта даної системи. Водночас перетворення в банківській системі повинні здійснюватися на основі ринкових принципів. Еволюції повинна відбуватися в сприятливому політичному, правовому і соціальному середовищі, гарантом якого є держава і демократія.

Сьогодні на передній план виходять такі завдання: зміцнення банківської системи; розширення участі банків у реалізації інноваційної економічної стратегії; забезпечення конкурентоспроможності держави. Успішне виконання банківською системою цих завдань можливе за умов одночасного розвитку банківської конкуренції. Зміни, що відбуваються на фінансових ринках, характеризуються посиленням інтенсивності та

ускладненню форм конкуренції між фінансовими посередниками. Міжбанківська конкуренція внаслідок поляризації банківського капіталу та ресурсів в Україні розділена між окремими сегментами ринку капіталів. Тому це потребує комплексного підходу в оцінках конкурентоспроможності кожного з банків та певних їх груп.

З розвитком інтеграційних процесів, вступом України до СОТ відбуватиметься поступове збільшення присутності на вітчизняному ринку іноземних банків. Приплив іноземного капіталу з солідною репутацією повинен розглядатися як важливий фактор розвитку банківського сектора. Він принесе на український ринок сучасні банківські технології, нові фінансові продукти, культуру банківського корпоративного управління, сприятиме розвитку конкуренції в банківській справі і слугуватиме чинником її вдосконалення. Для підвищення конкурентоспроможності національної банківської системи вважаємо доцільним створення банківських об'єднань із збереженням юридичної та фінансової самостійності їх учасників, таких як банківська холдингова група чи корпорація.

Певна нестабільність в політиці, її важко передбачуваний вплив на економіку зумовили підвищення вимог до гнучкості фінансового механізму банків, прояви недобросовісної конкуренції. Ризики, викликані нестійкістю політико-економічного середовища, призвели до того, що банки, вкладаючи значні суми коштів, змушені витратити значні трансакції з метою запобігання негативного впливу на них зовнішніх чинників. З огляду на це, підтримка конкуренції в банківському секторі та його конкурентоспроможності має бути забезпечена державою як головним гарантом фінансової стійкості та єдиних “правил гри” для всіх суб'єктів господарювання.

Список літератури

1. Васильченко З. Банківська діяльність в умовах глобалізації економіки // *Фінанси України*. – 2004. – № 5. – С. 124-130.
2. Волощук І. Шляхи формування конкурентоспроможності банківської системи України // *Вісник Національного банку України*. – 2001. – № 6. – С. 19-21.
3. Вступ України до Світової організації торгівлі та розширення Європейського Союзу: наслідки для банківської системи // *Вісник Національного банку України*. – 2003. – № 10. – С. 48-53.
4. Кіреєв О., Заруба Ю. Підвищення конкурентоспроможності банку: стратегічний підхід // *Вісник Національного банку України*. – 2003. – № 11. – С. 24-27.
5. Міщенко В., Вядрова І. Проблеми реорганізації та реструктуризації комерційних банків // *Банківська справа*. – 2001. – № 1. – С. 3-7.
6. Падалко О. Чинники сучасної банківської конкуренції та їх особливості в Україні // *Банківська справа*. – 2004. – № 2. – С. 48-53.
7. Слав'янська Н. Капіталізація комерційних банків України: стан і перспективи // *Банківська справа*. – 2002. – № 4. – С. 35-47.
8. Тігіпко С. Конкуренція в банківському секторі // *Конкуренція*. – 2003. – № 3. – С. 5-10.
9. Тігіпко С. Стратегія розвитку банківської системи України в контексті європейського розвитку // *Зб. наук. пр. Вип. 3*. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, УАБС, 2004. – С. 90-93.